

V. MAŽIULIS

PRŪSŲ ETIMOLOGIJOS

1. aubirgo

aubirgo „garbreter (Garkoch) – virėjas“ E 347. Čia reikšmė „virėjas“ patikslintina ta prasme, kad vok. *garbreter* (E 347) buvo, matyt, „Garkoch, wer gekochtes Fleisch feil hat“ (Grimm, Deutsch. Wrtb., IV, 1340 t.; Trautmann, Apr. Sprachdenk., 306), plg. v. v. a. *garbræter* „Garkoch“, Lexers Mhd. Taschenwrtb. (1959), 53. Įprasta manyti, kad šis pr. žodis turįs (priešdėlį *au-* „nu-, nuo-“ +) šaknį **birg-* ir dėl jos esąs sietinas ne tik su pr. *birga-karkis* (žr. toliau), la. *biřga* „garai, tvaikas, dūmai“, lie. *biřg-alas* (*biřg-e-las*) „prastas alus; prasta sriuba“, bet ir su lo. *ferctum* „sakralinis pyragaitis, kepsnys“ (iš lo. **fergo* „kepu“) ir kt., suponuojant ide. **bherg-* „kepti, virti“ iš ide. **bher(e)-* „smarkiai judėti, kunkuliuoti, virti“, – žr. Trautmann, Apr. Sprachdenk., 306, 312, Walde-Pokorny, Indog. etym. Wrtb., II, 165, Endzelins, Senpr. val., 146, 151, Fraenkel, LEW, 44, Pokorny, Indog. etym. Wrtb., I, 137. Tokiai pr. *aubirgo* etimologijai, matyt, reikėtų pritarti, tačiau su šiomis pastabomis. Atstatomos šaknies ide. **bherg-* „kepti, virti“ realumu, t. y. spėjamu kone bendraindoeuropietišku jos senumu galima abejoti ne vien dėl **-g-* pridėjimo, bet ir dėl to, kad pati (ide.) **bher(e)-* čia gali būti onomatopėjinės kilmės – savarankiškas atskirų tarmių padaras (plg. Mayrhofer, Kurzgef. etym. Wrtb., des Altind. II, 520; Frisk, Griech. etym. Wrtb., II, 1046 t.). Kitaip sakant, galima spėti, kad pr. (*au*)-*birgo* (*birga-karkis*), la. *biřga*, lie. *biřg-alas* (ir pan.) šaknis *birg-* yra baltiška (ne praindoeuropietiška) – onomatopėjinės kilmės balt. **birg-* „birgzti, birbti, burbuliuoti, plepėti, šnypšti, kunkuliuoti ir pan.“ Nuo tokios reikšmės mažiausiai nutolęs būtų lie. *biřg-alas* (*-elas*, *-ilas*) „prastas alus“, t. y. toks alus, kuris, atidarius statinę, tik birzgia (šnypščia), o ne trykšta; plg. pasakymą: čia jau ne alus, o *biřzgalas* (*šnypštalas*), – tik *biřzgia* (*šnypščia*) Ds. Iš minėtą reikšmę turėjusio balt. **birg-* nesunkiai galėjo atsirasti la. **birg-* „garuoti“ (→ la. *biřga* „garai“) ir pr. **birg-* „(plepinti, šutinti >) virti“, iš kurio yra *aubirgo* „(nu)virėjas“, taip pat (žr. toliau) *birga-(karkis)*, suponuojantis, matyt, pr. **birgan* „virimas“ (nom. – acc. sg. n.). Gal tą pačią balt. **birg-* „birgzti etc.“ turi ir pr. v.v. *Wose-birgo* (kitaip Būga RR I 435; dar kitaip Gerullis Apr. ON 208), – „ožkos (birzginas >) mekenimas“ (plg. karvė *biřzgia* „mūkia“ – LKŽ I² 843).

2. birgakarkis

birgakarkis „kelle“ E 352, kur vok. *kelle* – „ein größerer Schöpflöffel“ (Grimm, Deutsch Wrtb., V, 510; Trautmann, Apr. Sprachdenk., 312), t. y. „kaušas, samtis“. Sudurtinis žodis – iš *birga-* (< **birgan* „virimas“, žr. *aubirgo*) ir iš *karkis*, kuri skoliniu iš vok. žem. *karke* „taurė, Becher“ (Bezenberger KZ L 151) ar iš lenkų kalbos (Brückner AfslPh XX 497; Trautmann l. c.; Milewski, Sl. Occident. XVIII, 32) laikyti nėra pamato, žr. Endzelīns, Senpr. val., 151. Šį pr. *karkis* Endzelynas (l. c.) yra linkęs taisyti į **karikis* ir jį etimologiškai sieti su sl. *kor-bcb* „kaušas, samtis, Schöpfkelle“. Tačiau pr. *karkis*, kuris greičiausiai ir reiškė „kaušą, samtį“ (taigi *birgakarkis* – „virimo kaušas, samtis“), gali būti taisomas ir į **kartis*; dėl palatalizuotų pr. *t'* ir *k'* painiojimo plg., pvz., lie. dial. *šilk'is* = *šilt'is* „ugnis“, *kiltas* „tiltas“ (Zt) ir kt. Šitokio pr. **kartis* „kaušas“ artimiausias giminaitis (ar skolinys iš pr. resp. jotv. kalbos?) būtų lie. dial. *kařtis* (io-kam.) „saikas (javams seikėti)“ (Užnemunė, LKŽ V 342). Dėl reikšmių „kaušas“ ir „saikas“ plg. tos pačios šaknies žodį sl. *kor-bcb* (jį su lie. dial. *kařtis* sieja Fraenkel LEW 225; Sławski Słow. etym. jęz. polsk., II, 505), kuris sl. kalbose, be reikšmės „kaušas“ (ir kt.), turi ir reikšmę „saikas (javams seikėti)“. Sl. *kor-bcb* sietinas su sl. *kor-a* „žievė, luobas“ ir kt., taip pat su lie. *kar-nà* „medžio žievė, lūnkas“, *kar-dà* „t. p.“, *kér-ti* „atsilupti, sich loslösen“, žr. Sławski, Słow. etym. jęz. polsk., II, 505 s. v. *korzec*, 471 s. v. *kora*, Būga RR III 950 tt., Fraenkel l. c.; dėl visa to nebesunku spėti, kad sl. *kor-bcb* iš pradžių reiškė tam tikrą luobinį įrankį buriems daiktams semti (iš čia „kaušas“) bei seikėti (iš čia „saikas“). Matyt, panašios semantinės raidos yra ir pr. **kartis* „kaušas“ = lie. dial. *kařtis* „saikas“, kurių vienas ir kitas iš pradžių bus reiškęs „(medžio) žievę, luobą“ (plg. tos pačios šaknies ir panašios reikšmės vedinius lie. *kar-dà*, *kar-nà*): jie du yra iš **ker-* „at(sil)lupti“ (= lie. *kér-ti*) + *-*ti-* (> *-*tja-*) > pr. *kartis* = lie. dial. *kař-tis* (plg. lie. *deng-* „dengti“ + *-ti-* > *daňg-tis* „dengimas, įrankis dengti“), t. y. jie du reiškė „at(sil)lupimą“ > „kas atlupta (atsilupę)“ > „(medžio) žievę, luobą“. Taigi pr. **kartis* „kaušas, samtis“ = lie. dial. *kařtis* „saikas“ yra išriedėję, matyt, iš „tam tikro luobinio įrankio – tam tikro kaušo (buriems daiktams semti bei seikėti)“ (plg. lie. *luobas* „luobas; į medį įkeliamas avilys; lovelis kiaušiniams risti“ LKŽ VII 689). Iš čia darosi suprantamiau, kodėl pr. **kartis* yra determinuotas žodžio *birga-* „virimas“, t. y. kodėl turime pr. (*birga-karkis* =) **birga-kartis* „virimo kaušas = virtuvinis kaušas“ (žr. aukščiau), o ne pr. (**karkis* =) **kartis* „t. p.“ Minėtas „kaušas“ tur būt slypi ir lie. dial. frazeologizme (Užnemunė, iš čia – su tam tikromis transformacijomis – jis galėjo ir kitur paplisti): lįja kaip iš *kárties* „lyja smarkiai, čiurkšlėmis“ (LKŽ V 341), kuris anksčiau galėjo reikšti „lyja kaip iš kaušo, samčio“ [plg. lie. dial. pasakymą: lįja kaip iš *viędro* (= lie. liter. lįja kaip iš *ki-biro*) „lyja smarkiai, čiurkšlėmis“]; šitas lie. *kártis*, dėl aiškios deetimologizacijos sieja-

mas su lie. *kārtis* „dünnne Stange“, galėtų būti tas pats lie. dial. *kařtis* *, „kaušas“, tik (dėl to siejimo) pakeitęs intonaciją bei išlaikęs *i*-kamiengalį (*io*-kamenis lie. *kařtis* yra, gal būt, iš *i*-kamenio, žr. aukščiau). Čia nagrinėto pr. **kartis* (ir kt.) turima balt. **ker-* resp. **kir-* (dėl jos žr. Būga I. c., Pokorny, Indog. etym. Wrtb., I, 940) slypi dar ir kituose pr. žodžiuose: (*aclo*)-*cordo* (žr. Mažiulis, – ZfSl XIX 218 tt.), *kirno*.

3. baytan

baytan „zeeb“ E 346. Šis vok. *zeeb* reiškia, tur būt, ne „Gebäck – kepinį“ (taip įprasta spėti, žr. Trautmann, Apr. Sprachdenk., 310, Endzelīns, Senpr. val., 149), o „Sieb – sietą“ (Ziesemer PBB XLIV 144 t.; Marchand, Baltic Linguistics, 113). Dėl to *baytan*, matyt, taisytinas į **saytan*, kur raidė *b-* = *l-* [plg. *a-b-skande* = **-l(i)-*] yra vietoj *s-* (plg. *palasa-ll-is* = *-ss-*). Pr. **saytan* „sietas“ (nom.-acc. sg. neutr.), t. y. **saitan* giminiuojasi, aišku, su lie. *sietas* = la. *siēts* < (ryt.) balt. **seita* (nom.-acc. sg. neutr.) = sl. **seitā* „t. p.“ (> lenk. *sito*, r. *cumo* ir kt.); pr. **saitan* yra, matyt, iš (vak.) balt. **seita(n)*, plg., pvz., *braydis* „briedis“, kurio *-ay-* gali būti vedamas iš senesnio **-ei-* (žr. Endzelīns FBR XIV 75, Senpr. val. 153). Balt. – sl. **seita* (nom.-acc. sg. neutr.) yra priesagos *-ta-* vedinys iš **sei-* „sijoti“, plg. lie. *sij-óti*, la. *sij-ât* ir kt., žr. Trautmann BSW 254, Pokorny, Indog. etym. Wrtb., I, 889.

SMULKMENOS

XII

Šiaurinėje panevėžiškių tarmės dalyje vietoj trumpųjų balsių galūnėse tariami tam tikri murmamieji garsai. Juos dar praeito šimtmečio pabaigoje pastebėjo ir aprašė K. Jaunius¹. Vėliau, tarp I ir II Pasaulinių karų, juos konstatavo J. Gerullis². Kadangi dabar kokybinis tų garsų skirtumas yra labai niveliavęsis ir jie patys, ypač jaunimo kalboje, nelengvai suvaikomi³, tai kai kurie mūsų dialektologai ėmė juos visai ignoruoti, savo darbuose jų nežymėti⁴ ir netgi tvirtinti, kad, esą,

¹ К. Явнис, Понежежские говоры литовского языка. – Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год, Ковна, 1897, 195–196. Plg. V. Drotvinas, V. Grinaveckis, Kazimieras Jaunius, Vilnius, 1970, 74, 127. K. Jaunius rašo, kad šių garsų atradimo lietuvių kalboje nuopelnas priklauso Peterburgo universiteto docentui E. Volteriui ir jo gyvam šaltiniui Brazaičiui.

² G. Gerullis, Litauische Dialektstudien, Leipzig, 1930, 37, 42–46.

³ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 119.

⁴ Pvz., I. Jašinskaitė, Kirtis, priegaidė ir jų poveikis vokalizmui Biržų tarmėje, – LKK, I, 1957, 189–194; E. Grinaveckienė, Priebalsių minkštėjimo ryšys su galūnių trumpėjimu Steigvilių tarmėje. – LKK, IV, 1961, 167–180; J. Šukys, Rytų aukštaičių pontininkų ir vakarinių pūntininkų tarmių būdingosios fonetinės ypatybės, – LKK, V, 1962, 175–182; Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija), Vilnius, 1970 (žr. šios tarmės tekstus).